

De restauratie van het Huis Henegouwen, Fortuinstraat 14 te Bergen op Zoom

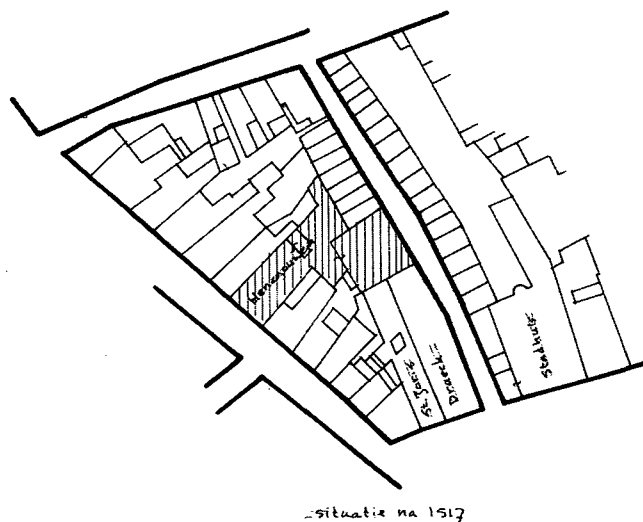
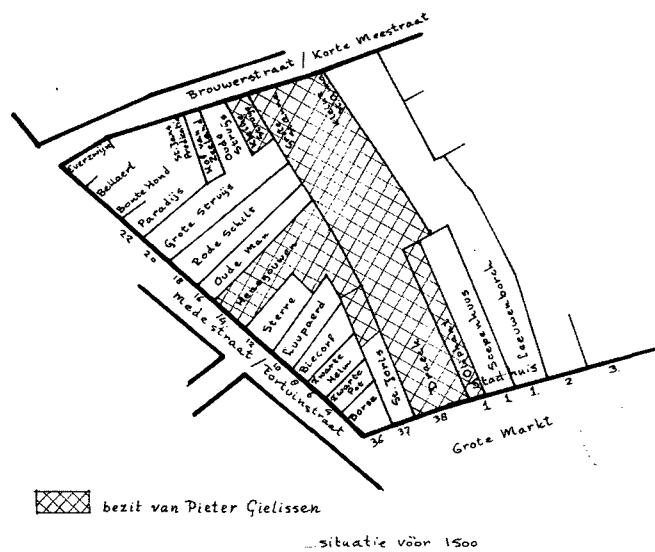
J.L.C. Weyts

De Fortuinstraat in Bergen op Zoom is vanouds een van de belangrijkste, zoniet de belangrijkste handelsstraat van de stad. Tezamen met de Grote Markt zijn in deze straat dan ook de meeste grote middeleeuwse huizen te vinden. De brand, die de stad in 1397 teisterde, legde ook hier de huizen in de as. Omdat de verstening in deze straat al ver gevorderd was, is er nog vrij veel van voor die brand behouden gebleven. Uit bouwhistorisch onderzoek, grotendeels gebaseerd op de samenhang van het metselwerk, toegepaste steenformaten en brandsporen, is gebleken, dat het muurwerk in hoofdzaak van tenminste de nrs. 10, 14, 20, 3 en 7 bewaard is gebleven. Het huis Henegouwen, nr. 14, is een bijzonder pand, omdat het van vóór en kort na de brand veel behouden heeft en daarnaast ook een dominante positie inneemt. Het pand kreeg na 'Henegouwen' de naam 'Fortuijn', waaraan de straat haar huidige naam dankt. In het huis is gedurende lange tijd een brouwerij gevestigd geweest. In recentere tijden kreeg het de bestemming van sociëteitsgebouw en hotel, een functie die het ook nu nog heeft. De huidige verbinding met De Draak is, zoals onderstaand aangegeven, in de loop der tijden al vaker in grote of mindere mate aanwezig geweest.

Historische gegevens

De oudst bekende vermelding van het huis Henegouwen, dateert uit 1409.¹ Willem Mets was toen eigenaar van het na de stadsbrand van 1397 herstelde huis. Aan de achterzijde grenst het erf aan dat van Pieter Bollen, eigenaar van De Draak, Grote Markt 38. Dat erf besloeg vanaf de Grote Markt de volle diepte van het bouwblok, tot aan de Kortemeestraat (afb.1). In 1436 komt het huis voor de helft, gedurende 4 maanden, in eigendom van Willem de Brouwer. Daarna verkoopt hij dat deel weer aan de vorige eigenaresse. Aannemelijk is, dat de andere helft van het pand zijn eigendom was en bleef. Wellicht is hier sprake van hulp door een verwant of beroepsgenoot. Mogelijk duidt dit al op een gebruik als brouwerij. In 1441 verkoopt De Brouwer het pand.

Op 12 maart 1512 wordt het, omschreven als 'huis met gang, achterhuis en borneput'. Het wordt dan verkocht aan Pieter Gieles, koopman uit Antwerpen, de eigenaar van De Draak aan de Grote Markt.² Inmiddels was die ook al eigenaar van andere aangrenzende panden, zoals de Olifant aan de Grote

Afb. 1. Situatie met St. Annastraat voor 1500 en na 1517. (deze en de overige tekeningen zijn van de hand van de auteur)

Markt (thans onderdeel van het Stadhuis, Grote Markt 1) en een gedeelte van St. Joris (Grote Markt 37). Pieter Gieles legde dwars door zijn eigendom, als ontwikkelaar, de huidige St. Annastraat aan tussen de Markt en de Kortemeestraat. Draak en Olifant werden herbouwd terwijl achterwaarts aan weerszijden van de straat winkeltjes gebouwd werden. Die onderneming was geïnspireerd door de voorspoed van de stad in die tijd en de bloeiende jaarmarkten. Net als bij een vergelijkbaar project naast de Waag in de Zuivelstraat slaagde het niet, mede als gevolg van de toen inzettende neergang. Vooral de stormvloed van 1530 die de Westerschelde vormde als kortere verbinding tussen Antwerpen en de zee, was daar een oorzaak van.

Toen in 1517 de eigendommen bij executie verkocht werden, kwam op 16 januari Henegouwen in handen van een Spaanse koopman, Anthuenis Lanignēs. Het werd toen omschreven als huis met gang, erf, achterhuis, bornepuut en ledig erf daarachter tot aan de St. Annastraat. Blijkbaar was achter Henegouwen wel iets afgebroken, doch waren er nog geen winkels gebouwd. Kennelijk zat er handel in, want op 30 oktober wordt het, tezamen met de Olifant en vier huizen daarachter, eerst verkocht aan een koopman uit Jenever (Genève?) en daarna aan meester Hanse Poppen. Vóór 1555 en tot 1573 is het pand in eigendom bij lakenkopers, daarna wordt het gekocht door Jan Grijp, een brouwer. Een open plaats achter het belendende huis De Sterre (Fortuinstraat 12), die daar wellicht in 1554 van afgenomen was, wordt weer bij De Sterre gevoegd. Aan de zijde van de St. Annastraat was inmiddels een zelfstandig huis De Cam ontstaan, terwijl Henegouwen nog wel een poort naar die straat bezat.

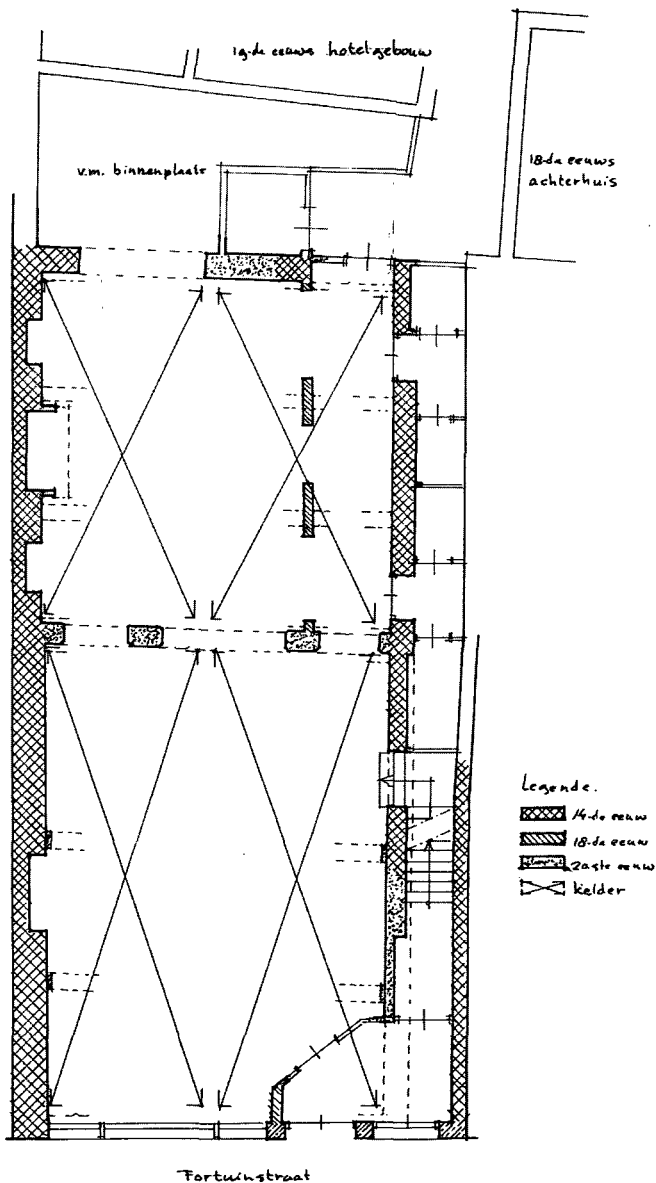
In 1615 is de nieuwe eigenaar Govaert Marinuss. Hij koopt in 1619 ook het erachter gelegen huis De Cam. Vervolgens verkoopt hij in 1622 het huis Henegouwen, dan De Fortuijn geheten, aan de tingieter Jan Suyens; De Cam behoudt hij. De verkoper zal alle brouwerijgereedschappen wegnemen, twee stenen gevels optrekken en twee staande vensters van diefijzers voorzien om De Cam van De Fortuijn te scheiden. Een suikerperboom, een winterperboom een-abrikozenboom, een brantkers en een kweeperboom blijven staan op het erf; de overige bomen blijven aan de verkoper. Het lijkt erop, dat de brouwerij daarmee naar De Cam verplaatst is. Als Marinussen in 1627 De Fortuijn koopt, wordt bepaald, dat de tingieter zijn gereedschap weg zal nemen, almede het giethuys. Verder mag hij 'de twee winckels in de voorvloer wegnemen en allen tgene aen dezelve winckels is dependende, gelyck oock de verkoper mag afbreken een werckcamer staende boven nevens de voorcamer'.³ Hier is sprake van vaste inventarisstukken. In 1640 is Govaert Marinussen overleden. Zijn opvolgers in de brouwerij zijn de zonen Marinus en Johannes Neervelt. Zij bezitten in 1656 ook St. Joris, Grote Markt 37. In 1667 kopen zij ook De Draak, Grote Markt 38. Na het overlijden van Marinus en zijn vrouw, wordt De Fortuijn in 1679 inclusief alle brouwerijgereedschappen door de voogd van hun kinderen verkocht aan Johannes van der Creke (hun zwager?) De volgende eigenaar is Jacobus Neervelt,

zoon van Marinus. Hij is gehuwd met Maria Moermans, ook telg uit een brouwersfamilie. Vele inventarisstukken, die verkoper destijds overnam, zijn in de koop begrepen. In 1696 verkoopt hij De Draak, waarna een geschil ontstaat met de nieuwe eigenaar over het bijbehorend erf, de waterloop en de erfscheiding. Als Jacobus in 1704 overleden is, komt een eind aan de brouwerijfunctie. Er is op dat moment nog één (studerende) zoon in leven. De weduwe hertrouwt met doctor Gregorius van Lemmert en, na diens dood, met Philippus van Campenhout. Na haar overlijden wordt een uitgebreide inventaris opgemaakt, waar ook de indeling van het huis naar voren komt.⁴ Op de begane grond is er aan de straatzijde een 'salet', daarachter een 'middelkamer' waarin onder andere een 'ledikant met behangsel' en dertien schilderijen aanwezig zijn. Beide liggen in het voorhuis. Erachter is de 'grote kamer', waarin onder andere een ledikant en een clavecimbel staan. Dit zal de kamer in het achterhuis zijn, waar zich ook de 18de-eeuwse schouw bevond. Verder oostwaarts, wellicht in het 18de-eeuwse bijgebouw lag de 'groene kamer' met onder andere behangsel in de schoorsteen. In het 'agterhuijs', wellicht aan de overzijde van de binnenplaats gelegen, bevond zich onder andere keukengerei zoals ijzerwerk, koperwerk en tinwerk. Daarna is sprake van een 'nieuw kamerken', dat wellicht aan de St. Annastraat stond. Op de eerste verdieping van het hoofdhuys op de 'boven voorkamer' was er 'goutleerbehangsel' aanwezig, op de studeerkamer daarachter 'groen behangsel'. Daarna wordt de zolder beschreven. De conclusie mag daar uit getrokken worden, dat de andere gebouwen geen vertrekken op de verdieping hadden, althans met vermeldenswaardige inventaris. Het huis gaat in eigendom over naar haar zoon Cornelis van Lemmert. Die sterft in 1735. Bij de verkoop aan notaris Alemans is het huis verhuurd aan majoor Brouw. Ook bij de verkoop aan notaris Van Overstraten in 1774 is het verhuurd, nu aan kolonel Van Sonsbeek. Midden in de 19de eeuw woonde kantonrechter Van de Heyden er.

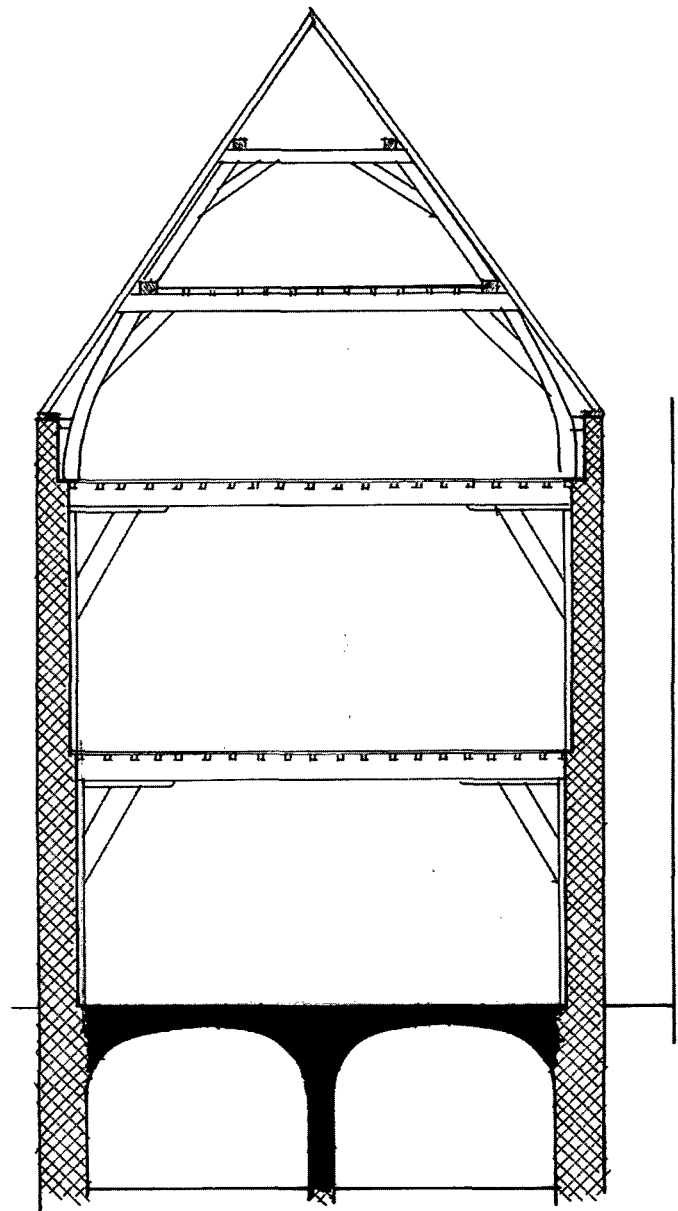
In 1889 komt het pand in bezit van Marinus Grimminck, eerst sociëteits- en later hotelhouder. Hij laat in 1893 het pand ingrijpend verbouwen. Van 1911 tot 1936 is het eigendom van de fam. Teitsma. Die breidden het hotel in 1914 aan de achterzijde uit, waarna in 1917 de tussenliggende binnenplaats overkapt wordt. Van het toenmalige interieur van de achterkamer in het hoofdgebouw is een afbeelding bewaard gebleven waarop de toen nog aanwezige 18de-eeuwse schouw zichtbaar is. De volgende eigenaar, Prenger, moderniseerde in 1964 de pui, waarna in 1965-1967 de bovenverdiepingen verbouwd werden. In 1978 heeft hij aan de St. Annastraat een nieuwe woning laten bouwen. Tenslotte is in 1999 het pand door aankoop door Frans Hazen weer met De Draak verenigd, waarbij inmiddels ook al langere tijd de panden St. Joris en De Beurze, Grote markt 37 en 36 behoren. Door een uitgebreide restauratie en verbouwing is het hotel met bovenverdiepingen van De Fortuijn uitgebreid, terwijl op de begane grond de keukens en een restaurant ingericht zijn.

Bouwhistorie en restauratie

Het huis Henegouwen is bouwhistorisch boeiend. Het is een van de grotere huizen in een hoofdstraat van Bergen op Zoom. Bijzonder is, dat alle bouwmuren, m.u.v. de voorgevel, tot de muurplaathoogte nog dateren uit de 14de-eeuw (afb.2 en 3). Zij hebben de stadsbrand van 1397 doorstaan. Ook de vrijstaande delen van de zij- en achtergevels van het achterhuis zijn zo oud. Zij behoren daarmee tot de in de stad zeldzame 14de-eeuwse bakstenen gevels. De muren zijn ca 50 centimeter dik en gemetseld van rode bakstenen 25 x 12 x 6 centimeter.

Afb. 2. Plattegrond van het oorspronkelijke huis, begane grond.

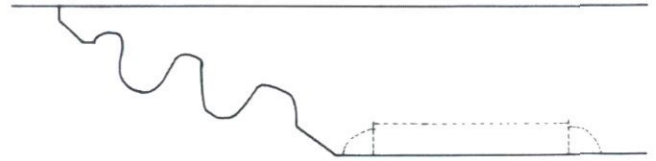

Afb. 3. Dwarsdoorsnede over het voorhuis.

Het huidige pand bestaat uit een middeleeuws voor- en achterhuis met aan de zuidzijde daarvan een deels overbouwde open gang. Achter het achterhuis ligt een overbouwde binnenplaats en een vroeg-20ste-eeuws hotelgebouw, doorlopend tot de St. Annastraat. Van een ouder huis aan de straatzijde zijn hierin een gevelgedeelte, bouwmuren en de overwelfde kelder opgenomen. Bezuiden dat hotelgebouw ligt er een tuin, aan de westzijde begrensd door een bijgebouw dat tegen het erf van het belendende pand nr. 12 aan ligt, aan de oostzijde door een uit 1978 daterend bij het complex behorend huis aan de St. Annastraat en verder aan de zuidzijde door de panden De Draak en St. Joris, Grote Markt 38 en 37.

Al in de oudste toestand bestond het pand uit voor- en achterhuis. De deels ontleisterde gedeelten van de bouwmuur tussen beide vertoonden nergens schoon metselwerk. De hoogteopbouw zal ook met de bestaande situatie vergelijkbaar geweest zijn, zij het, dat het voorhuis aanvankelijk niet onderkelderd was.⁵ Bij de herbouw na de stadsbrand zal dit nog steeds zo geweest zijn. De geringere hoogte van de ruimten op de begane grond ten opzichte van die op de verdieping wijst erop, dat de begane grondvloer oorspronkelijk aanzienlijk lager gelegen moet hebben, lager dan de bovenzijde van de keldergewelven in het voorhuis. Tot de oudste bouwfasen behoren ook nog lamprnissen in de keldermuren van het achterhuis en twee ruime opbergnissen aan weerszijden van een schoorsteenkanaal tegen de noordmuur van het achterhuis op de begane grond (afb.8).

Na de brand zijn in het voorhuis de nu nog bestaande moeren kinderbalklagen aangebracht, evenals de dendrochronologisch in 1404 gedateerde kapconstructie.⁶ De muurstijlen en korbelen, die zowel op de begane grond als op de eerste verdieping stonden, zijn wellicht in de 19de-eeuw verdwenen. Op de verdieping is nog één oorspronkelijk geprofileerd sleutelstuk aanwezig (afb.4), terwijl een ander, secundair als latei gebruikt, in de zuidmuur zichtbaar is geweest. Bijzonder in dit voorhuis is, dat de derde travee veel dieper is dan de twee

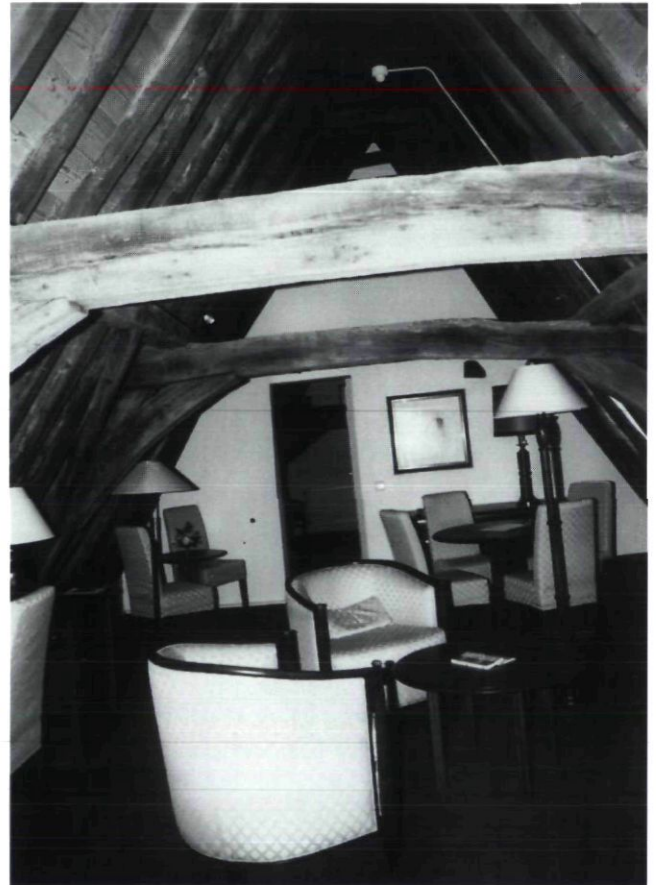

Afb. 4. Profilering van een sleutelstuk in het voorhuis.

voorste. Het kan verband houden met een tegen de oostmuur geplaatste schouw, doch zeker is dit niet. Bij het in bouwtijd overeenkomstige huis Fortuinstraat 10 is de derde travee eveneens zeer groot, (tussen moerbalk - strijk balk 3,3 meter), terwijl er ook daar geen sporen van een schouw tegen de achtergevel zijn. Bij twee analoge doch minder extreme gevallen in Lievevrouwestraat 34 en 42 heeft er in elk geval in oorsprong zeker ook geen schouw tegen de eindmuur gestaan. Een ander uitzonderlijk detail is, dat de spantjucken van de tweede zolder- of vlieringvloer op de onderliggende flieringen staan terwijl gebruikelijk is, dat zij er aan de binnenzijde tegenaan staan. Op de eerste verdieping zijn nog twee fragmenten van wellicht ook van rond 1400 daterende openingen aangetroffen. De ene betreft een doorgang tussen voor- en achterhuis, benoorden een jongere stookplaats tegen de tussenmuur. De andere betreft een eiken kozijndorpel met

Afb. 5. Negge van de keldertoeegang

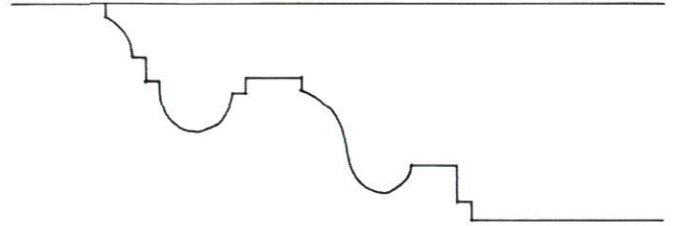
Afb. 6. Vliering van het achterhuis, nu hotelkamer.

waterslaglijst, aanwezig in het enige bewaarde ingebouwde deel van de zuidgevel van het voorhuis. Thans is het nog traceerbaar in een overkraging in de toiletruimte, aan de zuidzijde daarvan gelegen. Van een verder verdwenen laatgotische voorgevel is bij de restauratie onder maaiveld een geprofileerde kalkstenen negge van een toegangspoort tot de kelder teruggevonden (afb.5). De bijbehorende stenen keldertrap is vrijwel geheel verdwenen.

Ook in het achterhuis zal al het houtwerk wel na 1397 geheel nieuw aangebracht zijn. Het enige van die herbouw overblijvende deel is de grotendeels zeer gaaf bewaarde geheel eiken kapconstructie (afb.6). Die bestaat uit twee op elkaar geplaatste schaargebinten, flieringen en met haanhouten verbonden gemerkte sporenparen. De sporen zijn hier van gezaagd eiken gemaakt, in tegenstelling tot de helaas in de 70-er jaren verwijderde gekantrechte ronde eiken sporen in het voorhuis.⁷ De verdieplings- en zolderbalklagen in het achterhuis zijn rond 1600 geheel vernieuwd. Uitzonderlijk is, dat de moerbalken geprofileerd zijn. Van de oorspronkelijke geprofileerde sleutelstukken is er één behouden gebleven (afb.7). Wellicht is in dezelfde bouwcampagne ook de nu nog bestaande overwelling van de kelders aangebracht, ter vervanging van een mogelijk houten kelderdek (steenformaat 22 x 10 x 5 centimeter). Aannemelijk is, dat de fraaie barokke

Afb. 8. Schouw in het achterhuis op de begane grond.

Afb. 7. Profilering van een sleutelstuk in het achterhuis.

marmere schouw, die bij de verbouwing in 2000 onder de vloer van het achter het middeleeuwse huis staand bijgebouw tevoorschijn kwam, oorspronkelijk tegen de noordmuur op de begane grond gestaan heeft. Bij restauratie is die in elk geval daar geplaatst (afb.8). Een aardige bijkomstigheid bij het huidige gebruik van deze ruimte als restaurant is, dat een vrijwel identiek exemplaar in het Rubenshuis te Antwerpen staat in het vertrek dat tot eetzaal bestemd was. Ongetwijfeld zijn er in de latere perioden, behalve de wellicht ook rond 1600 uitgevoerde onderkeldering van het voorhuis, andere, thans niet meer traceerbare verbouwingen uitgevoerd. Wel herkenbaar is de bouw of herbouw van een achterhuis achter het buurpand De Sterre, in de eerste helft van de 18de-eeuw. De verdieplingsbalklaag en delen van het gevelwerk dateren

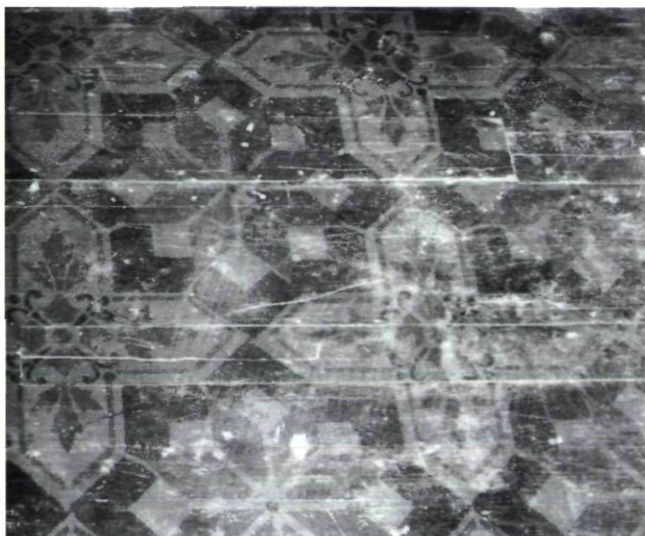

Afb. 9. Stucplafond in de gang, voor restauratie.

nog uit die tijd; kap en zolderbalklaag zijn eind 19de-eeuw vernieuwd. Goed herkenbaar is ook een verbouwing uit 1893, waarbij de voorgevel vernieuwd werd en een al aanwezige gang met nieuwe, nu in het achterhuis nog aanwezige stucplafonds gedecoreerd werd (afb.9). Deze gang liep tot de restauratie nog door tot aan de voorgevel. In dit ganggedeelte waren de plafonds echter zwaar beschadigd. Op de eerste verdieping was in een voorkamer een iets eenvoudiger doch wel gelijkaardig plafond nog deels aanwezig. De vloerdelen in het achterhuis op de eerste verdieping zijn toen ook van een fraaie geschilderde decoratie voorzien (afb.10) In een kantoorvertrek, bezuiden de gang, aan de straatzijde werd toen een stucplafond met geschilderde decoratie aangebracht. Bij de verbouwing is wellicht ook het westelijke deel van de zuidgevel weggebroken, die immers tegen een venster van de nieuwe gevel uitkwam.

Bij de voorgevelverbouwing in 1964 werd de eigen stoep verwijderd en verdwenen de terrasdeuren. Het stoephek is later hergebruikt op de achterplaats van het Markiezenhof. De puipilasters werden van hun decoratie ontdaan, terwijl ook de voordeurpartij gemoderniseerd werd. Bij de interne verbouwingen in 1965-1967 werd het historische karakter met uitzondering van de kelders en vlieringen compleet onzichtbaar gemaakt.

Bij de restauratie in 2000-2001 zijn de historische constructies zoveel mogelijk hersteld en weer zichtbaar gemaakt. De reconstructie van het houtskelet bewees daarbij goede diensten waar ten behoeve van akoestische eisen zware vloeren moesten worden toegepast. Uit functioneel oogpunt zijn de overbouwingen van de zijgang en de verruimende dakkapellen op de zolder gehandhaafd; de binnenplaatsbebouwing is tot uitsluitend de begane grond teruggebracht en ook daar met een daklicht weer herkenbaar gemaakt. De ingewikkeldste opgave was de verbinding, zonder trappen, vanaf de receptie van het hotel in Grote Markt 37, naar de toegevoeg-

Afb. 10. Beschildering op de verdiepingsvloer in het achterhuis.

Afb. 11. Voorgevel na restauratie.

de kamers in Henegouwen en, in omgekeerde richting, tussen de nieuwe keukens en de bestaande restaurantruimte in Grote Markt 36 en 38. Al bij al is het historisch toch al interessante hotel De Draak met deze uitbreiding en bijzondere component rijker geworden.

Noten

- 1 Voor historische gegevens is geput uit het archief van het Regionaal Historisch Centrum, Bergen op Zoom.
- 2 J.L.C. Weyts, 'Het ontstaand van de St. Annastraat', *Studies uit Bergen op Zoom* 1975, pp. 81-91.
- 3 Regionaal Historisch Centrum, Bergen op Zoom, Stadsarchief Sa 5058 fol.132v.
- 4 Regionaal Historisch Centrum, Bergen op Zoom, Notarieel archief inv.nr. 439, notaris Bolcoel 19-8-1726.
- 5 Het steenformaat van de keldermuren is 25x12x6 centimeter, dat van het tongewelf 19x9x4,5 centimeter.
- 6 Dit onderzoek is verricht voor IBID, thans BAAC, bureau voor bouwhistorie te 's Hertogenbosch in 1999.
- 7 Bij diverse bekappingsen in Bergen op Zoom zijn die bekend, zoals Grote Markt 36, Lievevrouwestraat 9 en 33 en Blauwehandstraat 18, doch ook in Catharinastraat 20 en 91 te Breda.